

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI 70. YILDÖNÜMÜ ULUSLARARASI SEMİNERİ

(İstanbul, 25-26 Ekim 1993)

Zeki ARIKAN

Lozan Aantlaşmasının 70. yıldönümü ülkemizde çeşitli etkinliklerle kutlandı. Seha L. Meray'ın günümüz Türkçe'sine kazandırdığı Lozan Barış Konferansı Tutanakları'nın yeniden yayınlanması¹, İsmet İnönü ve Lozan antlaşması üzerine belgesel bir kitabın çıkarılması², barış görüşmelerini yakından izlemiş olan Ali Naci Karacan'ın Lozan Konferansı ve İsmet Paşa başlıklı yapıtının yeniden gün ışığına çıkarılması³ akla ilk gelen bilimsel etkiyalıklar olarak görünmektedir. 70. yıl etkinlikleri içinde, Kültür Bakanlığı ile İnönü Vakfı'nın ortaklaşa düzenlediği Lozan Barış Antlaşması 70. yıldönümü uluslararası Semineri'nin de önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. 25-26 Ekim 1993 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen bu seminere yurt içi ve yurt dışından bir çok araştırmacı katılmış ve Lozan, yetmiş yıl sonra enine boyuna tartışılmıştır.

Seminer çalışmaları, Lozan antlaşmasıyla ilgili bir dia gösterisiyle başlamış, açılış konuşmasını ise Prof. Dr. Halil İnalçık yapmıştır. İnalçık, sınırlarımızın temeli olan Lozan'ı yeniden tahlil etmenin anlamı ve gereği üzerinde durarak, Osmanlı'nın son döneminde içine düştüğü ekonomik, mali ve hukuki kayıtlara dikkati çekti. İnalçık'ın anlatımına göre ; "protegé hukuku geçerli... vergileri Düyun-ı Umumiye topluyor... İktisadi politika yok.." Sözü günümüze getiren İnalçık, Lozan yerine Sevr'i hortlatmak isteyen bir dünya karşısında bulunduğumuza değinerek çok duyarlı olmamız gerektiğini vurguladı. Öte yandan Halil İnalçık, Lozan'ın Türkiye'deki devrimler için itici bir güç olduğunu da belirterek bu noktada medeni kanununun kabulü ve hukuk yapımızın değiştiğine de yer verdi.

Kültür Bakanı Fikri Sağlar, Atatürk'ün Lozan'ın önemini vurgulayan sözleriyle konuşmasına başlayarak bu konu da İsmet İnönü'nün de değerlendirmesi üzerinde durdu.

1 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Çeviren Seha L. Meray, Ankara, 1969, 1971, 1993.

2 TC Kültür Bakanlığı, Lozan'ın 70. Yıldönümünde İsmet İnönü. On the 70 the Anniversary of Lausanne, Metin İngilizce ve Türpedir. Resimlerin altındaki açıklamaların da İngilizceleri verilmiştir. Yine aynı kuruluşca hazırlanan İngilizce bir kitap : *Lausanne on its 70 th Anniversary*, Ankara, 1993.

3 Ali Naci Karacano, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Ankara, 1993.

Sağlar ayrıca şu noktalar üzerinde durdu : Lozan gibi yetmiş yılı aşan bir antlaşma yoktur. Oysa Lozan günümüzde bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Türkiye Lozan'da hakkından başka bir şey istememiştir. Yeniden şekillenen dünyanın kavram ve değerlerine sahip çıkmıştır. Türkiye, Avrupa ile Asya arasında bütünleşmeyi sağlayan bir bölge olarak çağdaş ve uygar dünyanın bir üyesi durumuna gelmiştir. Öte yandan Fikri Sağlar, günümüzdeki uluslararası bunalımların görüşme ve diyaloglarla aşılabileceğine olan inancını dile getirerek kültür ve sanatın da bu uzlaşmada belirli bir rol oynayacağını vurguladı. Sağlar ayrıca Lozan'ın bütün ezilmiş uluslar için örnek oluşturduğunu, antlaşmanın insanlık ve diplomasi tarihi açısından da büyük bir değer taşıdığını sözlerine ekledi.

İnönü Vakfı başkanı Özden Toker'in Mudanya Mütarekesi, Lozan Antlaşması, Ankara'nın başkent oluşu ve Cumhuriyet'in ilanı gibi olayların bir bütün oluşturduğunu belirten konuşmasından sonra seminer çalışmaları başladı. Açılış konuşmaları dışında seminer, iki oturum ve bir paneli kapsıyordu. Bu seminer ve panele toplam on beş bildiri sunuldu ve tartışıldı. Seminere sunulan bütün bildirimleri teker teker ele alıp değerlendirmek bu yazının çerçevesini aşmaktadır. Ancak bu bildirimler kapsamında, 70. yıl dönümünde Lozan'ın önemini bir kez daha vurgulamanın gerekli olduğuna inanıyoruz. Çünkü Lozan, Oral Sander'in vurguladığı gibi, eşit koşullar içinde müzakere masasında bir alış verişin belgesidir. Uluslararası alanda Türkiye'yi tanıtan bir antlaşmadır. Lozan, Türkiye'nin bağımsızlığını tescil etmiş, yenilenle yenilen arasında bir denge, bir uyum sağlamış, Türkiye'ye iç yapısını geliştirme olanağını vermiştir. 1815 Viyana kongresinden sonra, bir devletin kendini sınırlamanın en iyi örneğini vermiştir. Orta Doğu tarihinde bir ulus-devletin Avrupa uluslar sistemine girmesinin ilgi çekici bir örneğidir. Ancak bu Avrupa sistemine giriş 1856 Paris antlaşmasından farklıdır.

Sander, Lozan'ın 1000 yıllık dünya tarihini değiştiren bir olay olduğunu söylerken bunun bir abartma olmadığını da sözlerine ekledi. Osmanlı'nın yakalayamadığı Rönesans'ın Atatürk ve arkadaşları tarafından yakalanmış olması, Lenin'in bir Sovyet İmparatorluğu yerine Mustafa Kemal'in "ulus-devlet" modelini benimsemiş olması da yine Lozan bağlamında Sander'in üzerinde durduğu temel konulardı.

Lozan'ın Türkiye'nin çağdaşlaşması açısından önemini Bilal N. Şimşir, "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu" başlıklı bildirisinde vurguladı. Şimşir, öncelikle hükümet tarafından İsmet Paşa'ya verilen 14 maddelik bir talimatın içeriği üzerinde durarak bun-

lardan ikisinin *hayati* bir anlam taşıdığını belirtti.⁴ Bu iki maddeden birincisi, Türkiye'nin herhangi bir yerinde bir "Ermeni Yurdu" oluşturulması tasarısına karşı heyetimizin takınacağı tavırla ilgili idi. Diğeri ise Kapitülasyonlar konusunda direnilmesi halinde izlenecek politika ile ilgili idi. Bu iki madde tartışılmazdı. Görüşmelerin kesilmesine (inkıta-ı müzakere) neden olabilecekti. Lozan'da öncelikle yeni devletin sınırlarını çizmek ve bunun koşullarını hazırlamak gerekliydi. Bir Ermeni Yurdu tasarısı bu bütünlüğü bozan temel bir etken olarak görünüyordu. Nitekim Aralık (1922), Ocak (1923) aylarında Ermeni Yurdu tasarısı heyetimizin önüne geldi. Bu tasarıda belirli bir yer gösterilmiyor, Anadolu'nun herhangi bir yerinde bir Ermeni Yurdu'nun oluşturulabileceğinden söz ediliyordu. Oysa Türkiye toprak konusunda gerçekçidir. Arap çoğunluğunun yaşadığı toprakları Misak-ı Milli ile gözden çıkarmış bulunuyordu. Bunun dışında ulusal sınırlarını çizmek için yeni bir savaşı göze almıştır. Bu nedenle Misak-ı Milli ile sınırları belirlenen bir ülkede Ermeni Yurdu'ndan söz etmenin anlamı yoktu ve olamazdı.

Şimşir'in önemini vurguladığı diğeri bir konu da Lozan görüşmelerinde azınlıkların Türkiye'ye karşı bir "koz" olarak kullanılmasına karşı heyetimizin takındığı kararlı tutumdur. Azınlıkların dil, din, soy bağlamında ele alınmasını Türkiye kabul etmiş yalnız "din azınlığı"nı tartışma konusu yapabileceğini duyurmuştur. Nitekim uzun tartışmalardan sonra Türk görüşü kabul edilmiş ve yalnız Müslüman olmayan azınlık kavramı çerçevesinde görüşülebileceği karara bağlanmıştır. Yine Şimşir'e göre Lozan, toprak ve ulus bütünlüğü yanında laik bir Türkiye'nin temellerine atmıştır. Kapitülasyonların kökünde iki dünya arasındaki hukuk ayrılığı yatıyordu. "Müslüman hukukuyla Hristiyanları yönetemezsiniz..." tezi, Batı'nın bize karşı çıkış noktasını oluşturuyordu. Oysa yargı paylaşılmaz, devredilemez, özelleştirilemez. Bu konuda Türkiye sonuna kadar direnmiştir. Kapitülasyonların çağdaş bir devlette yeri olamayacağını Batılılar da kabul ediyor ancak yerine Türkiye'deki yabancıların "müktesep" haklarını korumak için yeni bir rejim ikamesini zorunlu görüyorlardı. Bu, Kapitülasyonların başka bir ad altında devamından başka bir şey değildi. Unutmamak gerekir ki o sırada medeni hukukumuz hâlâ Mecelle idi. Buna rağmen İsmet Paşa, hukuk yapımızın Tanzimat'tan beri değiştiği konusunda yığınla örnek vermiş, ileri sürülen tezleri teker teker çürütmüştür. İsmet Paşa, Kapitülasyonların 1914'te tek yanlı olarak kaldırıldığını belirterek Türkiye'nin meşru bir hakkını kullandığını vurgulamıştır. Bir belgenin iki taraflı sayılabilmesi için karşılıklı yükümlülüklerin bulun-

4 Kültür Bakanlığı, Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919-1923) Ankara 1985, 495-497.

Madde 1: (Ermeni Yurdu) Mevzubahis olamaz. Olursa inkıta-ı müzakereyi mucib alır. Madde 8 :Kapitülasyonlar kabul edilemez. Inkıta-ı müzakere lazım gelirse yapılır.

ması gerekir. Halbuki vaktiyle yabancılara bu ayrıcalıklar verilirken karşılığında birşey istenmemiştir. Birçok tarihçinin düşüncesine göre Kapitülasyonlar, milletlerarası antlaşmalar değil, tek yanlı verilmiş ahitnamelerdir. "Atıfet" olarak verilmiş olmalarından ötürü, iki taraflı sayılsalar bile bunlara ebedilik affetmeye olanak yoktur. Kaldı ki bir antlaşmanın akdini gerektiren koşullarda ortaya çıkan değişiklikler, tarafların karşılıklı olurları olmasa dahi, tek yanlı olarak feshedilmesini olanaklı kılar. Kapitülasyonların verildiği tarihten beri koşullar çok değişmiştir. Bir devletin varlığını, bağımsızlığını tehdit eden hükümler devam edemez. Onların yerine yine aynı nitelikte hükümler konamaz. Kapitülasyonların yerine geçiş dönemi için önerilen rejim daha beter olup böyle bir öneri kabul edilemez. Türkiye, devletler hukuku kurallarına uygun olarak ikamet, konsolosluk vb. antlaşmalar yapmaya hazırdır. Yabancılar Türk mahkemelerine yabancı hakimler koymak istiyorlardı. İsmet Paşa ancak beş yıl süreyle adli müşavirlerin alınmasını kabul etmiş bunun dışında Kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. Beş yıl içinde pek çok yasa çıkarıldı. Yabancı müşavirlerin hemen hemen hiçbir etkinliği görülmedi. Türk hukuku tam anlamıyla laikleşti. Bu bağlamda laiklik yabancı müdahalesinin reddi anlamına gelmektedir.

Lozan'ın ulusal sınırlarımızın belirlenmesinde ve Türkiye'nin çağdaşlaşmasındaki rolü ayrıca Selim Deringil'in "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Köprü Olarak Lozan" başlıklı bildirisinde de ele alındı. Sınırlar konusundaki isteklerimizin çoğu gerçekleşmiş ancak Adalar ve Batı Trakya sorunları lehimize çözümlenmemiştir. Musul sorunu ertelenmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki Lozan görüşmeleri sırasında İstanbul hâlâ işgal altında bulunuyordu. Bu durum sık sık bize karşı bir "silah" olarak kullanılıyordu. Kapitülasyonların kaldırılması son derece önemlidir. Boğazların Türk denetimine geçmesine de ortam hazırlamıştır. Zeki Arıkan'ın bildirisi ise Lozan görüşmelerinin İzmir basınındaki yankılarıyla ilgili idi. İşgalin bütün acılarını yaşamış, ülkemizden koparılmasına çalışılmış bu kentimizin basını Lozan konusunda oldukça duyarlı bir yol izlemiştir.

Lozan'ı Türkiye'nin yabancı ülkelerle ilişkileri açısından ele alan ya da dünya topludurumu (konjonktür) açısından değerlendiren bildiriler de söz konusu seminerde önemli bir yer tutuyordu. Bu bağlamda zaman zaman duygusal öğelerin ağır bastığı yorum ve eleştiriler de ön plana çıkabiliyordu. "Lozan Antlaşması Üzerine Düşünceler" başlıklı bildiri sunan Yunanlı diplomat Byron Theodoropoulos'un tutumu bu açıdan dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır. Tarihçi olmadığını belirtmek gereğini duyan bay büyükelçi, Lozan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan antlaşmaların en uzun ömürlüsü olduğuna işaret etti. Suriye, On İki Ada, Mübadele sorunları üzerinde de

duran Theodoropoulos, Lozan'da silahsızlandırılan Boğazların Montreux ile tahkim edilebilir bir konuma getirilmiş olmasından duyduğu sıkıntıyı da gizlemedi. Konuyu Kıbrıs sorununa getiren komşu diplomat, Türkiye'nin antlaşmalardan doğan müdahale hakkını kullanmış olmasından ötürü de ülkemizi suçlar bir dil kullandı. Türkiye ve Yunanistan arasında güven noksanlığının devam ettiğine değinen Theodoropoulos, sorunların çözümü için yeni bir İsmet Paşa, yeni bir Venizelos'un çıkmasının şart olduğunu da eklemekten geri kalmadı.

Önce şunu belirtmek gerekir ki bay büyükelçi, kendisine duyulan güven duygusunu hiçe sayarak "misafir" bulunduğu bir ülkeyi suçlamaya, hafife almaya yeltenmesi anlaşılır gibi değildir. Boğazların tahkim edilmesini zorunlu kılan koşulları bay büyükelçinin bilmesi gerekir. İki ülke arasındaki güven bunalımında ikide bir temcit pilavı gibi öne sürülen Megali İdea hiçbir rol oynamıyor mu? Yunanistan'ın, Türkiye'nin aleyhine çalışan bütün kuruluş ve örgütlere kol kanat germiyor mu? Eğer Kıbrıs, bugün Bosna-Hersek gibi bir insanlık dramını yaşamıyorsa bunu hiç şüphesiz Türkiye'nin yerinde ve zamanında yaptığı müdahaleye borçludur. Bunu kimse görmezlikten gelemez. Yeni bir Atatürk, yeni bir İsmet Paşa, yeni bir Venizelos çıkması temennisi nedense ülkemize gelen Yunanlı dostlarımızın ağızlarında çiğnedikleri bir sakız olmuştur. Benzer bir temenniye (?) birkaç yıl önce Türkiye'ye gelen İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerimizde konferanslar veren Kitsikis de dile getirmişti. Bize kalırsa, geçmişte Türk-Yunan dostluğunun temellerini atan devlet adamlarının bugün yeniden dünyaya gelmeleri için "inşallah" demek çözüm değildir. Eğer böyle bir beklenti içine girersek hiçbir sonuca da varamayız.

Milli Mücadele ve Lozan görüşmeleri sırasında Türk-Rumen ilişkileri yeni belgelerin ışığında Mihail Maxim tarafından ele alındı. Rumen heyetinin konferans sırasında tuttuğu günlük bu açıdan önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bundan anlaşıldığına göre, Lozan görüşmeleri başladığı sırada iki ülke arasındaki ilişkilerde karşılıklı bir güvensizlik hüküm sürüyordu. Ancak bu güvensizlik yerini kısa sürede güvenli bir havaya bıraktı. "Romanya ile Türkiye'nin ortak çıkarları" bu yakınlaşmada önemli bir rol oynadı. Türkiye'nin "yüreği" olan Boğazlar, bu yakınlaşmada bir temel taşı ödevi gördü. Romanya Lozan'da, Boğazların milletlerarası bir denetime alınmasını savunuyor buna karşı Batı Trakya'nın Türkiye'ye verilmesini öneriyor, Bulgaristan lehine de toprak arttırımı yoluna gidilmemesi üzerinde duruyordu. Rumen heyetinin günlüğünde, İsmet Paşa'nın "Türklerin onur ve vekarını temsi ettiği" görüşüne yer verildiği gibi Türkiye'nin iktisadi bağımsızlık konusunda direnmesinden de övgüyle söz edilmektedir. Rumen heyeti, konferansta arabulucu bir rol oynadı. Böylece Türk-Rumen

yakınlaşmasına da ortam hazırladı. Bu yakınlaşmanın olumlu sonuçları daha sonraki yıllarda kendini gösterecektir.

Türkiye'yi Lozan'da en fazla uğraştıran ülke şüphesiz Büyük Britanya olmuştur. Lord Curzon'un katı tutumu, İsmet Paşa'nın kararlılığı Lozan'da iki ülke arasında çetin bir pazarlığın boyutlarını ortaya koymaktadır. M. L. Dockrill'in "Britanya ve Lozan Konferansı 1922-1923" başlıklı bildirisini bu ilişkilerin çerçevesini çizmektedir. Dockrill, Türkiye'nin Lozan'da "çşit muamele edilen eski düşman" konumunda bulunduğunu belirterek Curzon'un Fransa ile ortak bir cephe oluşturmadan konferansa gitmek istemediğine dikkat çekti. Yunanlıların Batı Trakya'yı ellerinde tutmaları, Boğazların ve azınlıkların güvence altına alınması isteniyordu. Curzon konferansta kendini başkan ilan ettirdi. Fakat o daha ilk toplantıda İsmet Paşa'nın engelleyici tutumuyla karşılaştı. Curzon Türklerin tutumundan şikâyetçiydi. İtalyanlar aşırı isteklerde bulunuyorlardı. Hattâ şantaj dahi yapıyorlardı. Öyle ki Dockrill'e göre Curzon tek başına çetin bir savaşım veriyordu. Türklerin Musul konusundaki istekleri ve İstanbul üzerine asker sevk edecekleri söylentilerinin yayılması Curzon'u bunaltmıştı. İngilizlerin eline geçen Türk telgraflarından, müttefiklerin parçalanmış olduklarını fark ettikleri ortaya çıkmıştı. Curzon, Türklerin tutumunu "katır inadı" olarak niteliyor ve oldukça gergin bir hava içinde Lozan'ı terk ediyordu. Curzon Lozan'dan ayrıldığı zaman yığınla sorundan birkaçı çözümlenmiş bulunuyordu. Fakat ne var ki bu deneyimli diplomat Lozan'ın ikinci evresine katılmayı reddetti. Curzon, "düşmanlarının Ankara olmadığını" söylüyor, "müttefiklerinin sadakatsizliği"ndan yakınıyordu.

Milli Mücadele'nin Japonya'daki yankıları Masami Arai'nin bildirisinde ele alındı. Verilen bilgilere göre, Türk Milli Mücadelesi Japonya'da çok yakından izlenmiş ve gazeteler sık sık bu konudaki haberlere yer vermiştir. Japon basını, Türkiye'nin kurtuluş savaşını "beyaz ırkın üstünlüğünü yıkmak" şeklinde değerlendiriyordu. Saltanatın kaldırılması Japonya'da bir *coup d'Etat* olarak yorumlanmış ve Ankara'nın tutumu "radikal" olarak nitelendirilmiştir. Lozan'da azınlıklar ve birçok konularda Türkiye'yi destekleyen Japonya sonunda *emperyalist* devletler safında yer aldı.

Seminerin panel bölümünde daha çok Lozan sonrası gelişmeler ele alındı. (Lozan'dan sonra dünyanın istikrarsız ve tehlikeli bir döneme girdiği vurgulandı. Bununla birlikte Lozan'ın getirdiği düzen yara almadan varlığını sürdürdü. 1945'ten sonra ilişkiler ağı değişti. Ancak Lozan hem hukuki, hem siyasi, hem de felsefi bir belge olmak özelliğini yitirmedi. 1945'e gelindiğinde Türkiye sistemin bir parçasını oluşturmuş ve demokratikleşme sürecine çabucak ayak uydurabilmiştir. Sovyetler Birliği'nin

dağılmasına ve uluslararası dengelerin oldukça değişmesine rağmen Türkiye'nin ayakta kalmasında Lozan belirleyici bir rol oynamıştır. Bütün bu görüşlerin yanında Bruce R. Kuniholm, Lozan'ı "Kürt sorunu"yla ilişkilendirmek çabaları dikkat çekiciydi. Bu profesöre göre Kürt sorunu Türkiye'yi zorluyor, çevredeki çatışmalar ülkemizi etkiliyordu. Konuya bir bilim adamından çok bir politikacı gibi yaklaşan Kuniholm, Türklerin, Kürtler hakkında az şey bildiklerini iddia etmekten de geri kalmadı. Ancak şunu belirtelim ki bugün Kürt sorunundan çok bir "terör"le karşı karşıya bulunuyoruz. Bu terörün hem içten hem dıştan körüklendiğine ise hiç şüphemiz yoktur. Etnik bir temele dayandırılmak istenen terörün amacı, Anadolu'da yüzlerce yıldan beri bir arada yaşayan insanları birbirine kırdırmak, Türkiye'yi bir kan gölüne çevirmek ve Sevr'i yeniden önümüze koymaktır. "Türklerin Kürtleri tanımadığı" iddiasının bütün sorumluluğu ise yukarıda adı geçen profesöre aittir.

Seminerin kapanış konuşmasını İnönü yaptı. Kültür Bakanlığına ve seminere katılan herkese teşekkür eden Erdal İnönü, bu antlaşmayı yapanların pazarlık güçlerinin nereden kaynaklandığının araştırılması gerektiği üzerinde durdu.

Lozan'ı Cemil Bilsel şöyle değerlendiyordu : "Lozan bir kelime ile söylenmek istenirse istiklaldir". Bu istiklal kolaylıkla elde edilmedi. Büyük savaşın enkazı içinde çıkan Türk ulusu Mustafa Kemal'in önderliğinde parlak bir zafer kazandı. Sevr parçalandı. Bu zafer Lozan'la taçlandı. Lozan bu zaferin sonucu, Türkiye'nin haklı davasının uluslararası bir belgesidir. Bu belgenin elde edilmesinde şüphesiz İsmet Paşa bütün gücüyle çalışmış, Batı diplomasisi karşısında da parlak bir zafer kazanmıştır. Şunu da eklemek gerekir ki Türk heyetinin pazarlık gücü oldukça yüksekti. Uluslararası ilişkileri, Batı'nın hukuk yapısını çok iyi kavramış yetişkin insanlarımız İsmet paşa'nın en büyük yardımcıları ve destekçileri olmuştur. Paşa, Türk ulusunun ve Mustafa Kemal'in verdiği desteğe tam anlamıyla layık olduğunu Lozan belgesiyle kanıtlamıştır.⁵

5 Seminere sunulan bildiriler, sonradan kitap halinde basılmıştır : 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993. İnönü Vakfı, Ankara, 1994. Ancak bizim değerlendirmemiz bu kitaba göre değil, seminerde tuttuğumuz notlara göre yapılmıştır.